

FUZÛLÎ'NİN OSMANLI'YA BAKIŞI

Zülfî GÜLER¹

Özet

Fuzûlî, Osmanlı-Safevi savaşlarının sürdüğü bir zamanda ve Şii-Sünni çatışmalarının yoğun olduğu bir bölgede, Bağdat, Kerbela, Necef yöresinde yaşamıştır. Kendisi de Şii'dir. Bu çatışma ve savaşlara fiilen değilse de kültürel anlamda katılmıştır. Eserlerinden anlaşıldığı üzere bu çatışma ortamından büyük ölçüde etkilenmiştir. Bu etkinin ölçüsünü ve yönünü bir makalemden anlatmıştım (Güler 2011).

Bu çalışmada, yine divanındaki manzumelerinden ve Şikâyet-name'sinden hareketle, Fuzûlî'nin Osmanlıya nasıl baktığını anlatmaya çalıştık. Kanunî'ye ve Osmanlı yöneticilerine yazdığı övgü manzumelerinde, övgü içerisine yergi gizlediğini fark ettik. Eserlerine yer yer alaycı, aşağılayıcı, yerici ifadeler koyduğunu gördük. Bu durumu hem Fuzûlî'nin dili kullanmadaki ustalığını gösterdiği hem de bazı tarihi olayları yansıttığı için yazmaya değer bulduk.

Anahtar kelimeler: Fuzûlî, Osmanlı, Safevî, Övgü, Yergi, Kanunî.

HOW FUZÛLÎ VIEWED THE OTTOMAN EMPIRE

Abstract

At a point in time during the Ottoman-Safavid wars, Fuzûlî had lived in the districts of Baghdad, Karbala, and Najaf—a region where the Shiite-Sunni conflict had been especially intense. Fuzûlî himself was a Shiite Muslim. Thus, this had entered into the cultural sphere if not (by default) the conflict and warfare. It can be understood that his works had been dramatically impacted by the heat of this tension. I had discussed the extent, as well as the direction of this impact a previous paper of mine (Güler 2011).

In this study, we have attempted to describe at length how Fuzûlî viewed the Ottoman Empire, again with reference to his collected poems and Şikâyet-name (Letter(s) of Complaint). We had discovered ridicule hidden within praise in is odes penned to Kanuni as well as to Ottoman leaders. We had observed sarcastic, pejorative and slanderous connotations peppered throughout this writings; and had found this to showcase both Fuzûlî's mastery of language, as well as the value within his written portrayal of certain historical events.

Keywords: Fuzuli, Ottoman Empire, Safavid, Praise, Ridicule, Kanuni

¹ Prof. Dr., emekli öğretim üyesi, zulfiguler23@gmail.com

GİRİŞ

Hız. Peygamberin vefatından hemen sonra İslam toplumunda muhalefet ve tefrika başlamıştır. Hız. Ali zamanında ve ondan sonra bu tefrika iyice alevlenmiş; Kərbela hadisesi ile de İslam ümmeti, Şii ve Sünni diye, birbirine düşman iki büyük kesime ayrılmıştır. Bu ayrılık ve düşmanlık hemen bütün İslam memleketlerinde yaşanmakla beraber, en çok Bağdat ve çevresinde siyasi çekişmelere, büyük çatışmalara ve katliamlara sebep olmuştur.

Fuzûlî'nin yaşadığı 16. yüzyıl başlarında *Şah İsmail, güçlü ve cesur şahsiyetinde şeyhlikle şahlığı birleştirip Safevî devletini kurunca Şiilik, kendi devletine bağladığı her memlekette kuvvetli bir dinî propaganda silâhı olmuştur. Gerek Şah İsmail gerek Şah Tahmasb devirlerinde Bağdat ve yöresi Safevîlere ait iken, Irak'ta Şiilik çok revaçtadır. O zamanlarda da Irak'ta Şiiler tarafından kutsal sayılan yerlere her yıl Muharrem ayında, binlerce insan taşınmakta ve sosyal hayatta ve edebiyatta bu Şii-Sünni düşmanlığı sürüp gitmektedir.* (Karahana 2989: 54-55).

Şah İsmail'in devlet sınırlarını genişletme, bilhassa Bağdat ve yöresini kendine bağlama amacıyla, Şii-Sünni düşmanlığından yararlanması, Osmanlıların da onunla mücadeleye girmesi sonucunda 16. yüzyılda Bağdat'ta Şii ve Sünni halk arasındaki düşmanlık ve nefret iyice artmıştır. Bu nefret, bazen devlet otoritesini zulme döndürmüş, bazen de çatışmaları, katliamları doğurmuştur.

İşte Fuzûlî, toplumun böyle hiziplere ayrıldığı bir ortamda yaşamıştır. Fuzûlî, Farsça divanının ön sözünde bu ortamı, kendisinden şiir yazmasını isteyen birisine söylediği sözlerle anlatır: *Sevda-zede benden bu fenni ummak şayan-ı hayrettir. Zira doğduğum ve yaşadığım yer Irak-ı Arap'tır. Burası padişahların gölgesinden uzak kalmıştır. Şuursuz halkı yüzünden mamur değildir. Burası öyle bir bostandır ki salınan servileri sam yelinin kasırgaları ve açılmamış goncaları ise mazlum şehitlerin mezarlarının kubbeleridir. Burası öyle bir ayş u tarab meclisidir ki şarabı parçalanmış ciğerlerin kanı, nağmeleri avare gariplerin feryatlarıdır. Mihnet artıran çölünden bir rahat rüzgârı esmemiş, belalarla dolu beyabanında bir damla ihsan bulutu bir zerre toz bastırmamıştır. Böyle riyazet (çile) bahçelerinde gönül goncası nasıl açılır ve dil bülbülü ne terennüm eder.* (Karahana 1989:70).

Fuzûlî'nin Osmanlı'ya bakışına geçmeden evvel, Osmanlı Fuzûlî'ye nasıl bakmıştır, bunu kısaca belirtmek gerek. Fuzûlî Şii'dir. Şia'ya olan bağlılığını her fırsatta dile getirmiştir, Hız. Ali ve Oniki İmam övgüsünde kasideler kaleme almıştır. Şah İsmail Bağdat'ı aldıktan (1508) iki sene sonra Fuzûlî, *Beng ü Bade* isimli eserini yazmış, Şah'a olan hayranlığını ifade eden manzumelerle bu eseri de Şah İsmail'e sunmuştur. Safevî Şah'ının Bağdat'taki valisi İbrahim Han'a övgüleri de vardır. Fuzûlî'nin Şah İsmail'e ve Bağdat valisine sunduğu kasidelerine bakıldığında, hatta sadece, İbrahim Han'ın Kərbela'ya asker yığması üzerine söylediği bir kasideye bakarak Fuzûlî'nin bu dönemde, müfrit, intikam peşinde ve düşüncesinde olan bir Şii olduğu söylenebilir (Kesik 2004: 280).

Bağdat'ın Osmanlı yönetimine girmesinden sonra da Fuzûlî, Kanunî'ye ve paşalarına, Bağdat valilerine kasideler ve eserler sunmaya başlamıştır. Fakat Fuzûlî'nin Sünni yönetimi hiçbir zaman benimsemediği söylenebilir.

Fuzûlî'nin Şii olduğunu, Şii şaha ve yöneticilerine kasideler yazdığını Osmanlı yöneticileri mutlaka biliyorlardı. Bu yüzden Sünni yöneticilerin Fuzûlî'ye lütufkâr davranmadıkları düşünülebilir. Şii olduğu ve daha önce Şii Şah'a ve valisine kasideler yazmış olduğu bilindiği için Sünni yönetimin ve Sünni halkın, şair olarak saygı duymakla beraber, Fuzûlî'ye pek yakınlık göstermedikleri anlaşılmaktadır.

Fuzûlî'nin meşhur Şikâyetname'sinde Osmanlı yönetimini, padişah da dâhil yöneticilerini istihza ile yerer mahiyette ifadeler bulunduğu okuyanların dikkatinden kaçmamıştır. Kızgınlık duygularını gizlemeden yazdığı bu mektubunda şair, *dokuz eflake pâ-yı istiğnâ urur iken evkaftan dokuz akçe vazifeye kanaat kılup 'arz aldım* derken, kendisine verileceği söylenen dokuz akçenin, Osmanlının büyüklüğüne yakışmayacak, hatta onu alçaltacak derecede az olmasına rağmen, kendisinin bunu lütfen kabul buyurduğunu ima etmiştir. Onun, Bağdat kadısı Mehmet Gazi'ye yazdığı bir kasidedeki şu fahriye beytinde de buna benzer bir söyleyiş vardır. *"İyilik, lütuf, başış Süleyman tarafından sunulsa dahi, benim değerimin, itibarımın, şerefimin yüksekliği buna iltifat etmez."* diyen şair, Süleyman ismiyle Osmanlı padişahını kastetmiş olmalıdır.

Rif'at-i kadrüm iltifât etmez

Ger Süleymân kılursa 'arz-ı 'atâ K sh.76

Yine Şikâyetname'de *"Dedim beratımın mazmunu niçin suret bulmaz? Dediler zavaiddir husulü mümkün olmaz. Dedim böyle evkaf zevaidsiz olur mu? Dediler zaruriyat-ı asitaneden ziyade kalırsa bizden kalır mı? Dedim vakıf malın ziyade tasarruf etmek vebaldir. Dediler akçemizle almışız bize helâldir."* cümlelerinde ise, padişahın ve yöneticilerin gereksiz harcamalar yaptıklarını, vakıf mallarını halkın yararına değil kendi arzuları için kullandıklarını ve bu arada vakıf yönetiminin ve gelirlerinin birilerine satıldığını anlatan ifadeler kullanmıştır.

Fuzûlî, Kanunî'ye ve devlet ricaline yazdığı kasidelerde sözün tevriyesinden ve kinayesinden yararlanarak, övgüyle beraber yergi anlamı da içeren beyitler söylemiştir. Sultan Süleyman methinde söylenen şu beyitlerde O adil sultan devlet fidanının meyvesidir. Ondan evvel felek-mikdar (felek sayısı kadar ya da felek derecesinde) sultanlar gelmiştir. Ondan önce gelip giden sultanlar fena olduysa şaşılır mı (ya da ona ne)? Ağaçlar meyve verecekleri zaman çiçeklerini dökerler. İkinci beyitteki fena olduysa sözü kötü olduysa ya da yok olduysa anlamlarına gelecek biçimde söylenmiştir.

Meyve ol Sultan-ı 'âdildür nihâl-i devlete

Sâbıka gelmiş selâtin-i felek-mikdâr gül K sh.40

N'ola ger sâbıklar olduysa fenâ oldur garâz

Meyve gösterdükde dökmek resmdür eşcâr gül

Aynı kasidedeki şu beyitte ise “Fuzûlî, her ne kadar sana değer vermiyorlarsa da sen yine de sultanı öv, çünkü gülün hara yar olması bu devirde âdettir.” diyerek Fuzûlî, kendini güle, Sultanı dikene benzetmiştir. Ayrıca bu söyleyişte, övgüyü kerhen yaptığı; o zamanda ve her zaman dalkavukluğun geçer akçe olduğu iması da vardır.

Gerçi yohtur i'tibârun medhin et izhâr kim

‘Âdet-i devr-i zamândur hâre olmak yâr gül K sh.40

Kanuni övgüsü için söylenmiş şu beyitte “Halkın muhtaç olduğu her şeye o doymuştur; halkın sahip olmakla iftihar ettiği şeylerden o ar eder.” denilmiştir. Bu sözler, o devrin kültürüne ve padişaha bakış açısına göre, bir padişahı yüceltme sayılabilirse de devlet yönetiminin başında bulunan, halkın huzur ve refahını teminle sorumlu bir kişi için söylendiği düşünülürse, yergi anlamları da çıkar.

Her ne kim ‘âlem ana muhtâc ol andan gâî

Her ne anunla tefâhur halka andan ana ‘âr K sh.48

Fuzûlî aşağıdaki beyitlerinde, Kanuni'yi yücelterek onun *heft ahtere*, dolayısıyla feleklere hükmettiğini söylerken, bu gezegenlerle onun emrindeki sadrazam, vezir ve paşaları kastediyor. Bu beyitlerde padişah ve emrindeki yöneticiler hakkında şunları söylüyor. “Osmanlı paşaları/ yöneticileri, istek Kâ'be'sinin yolunu keserlerse şaşılmaz, onların yuları o kazaya ve kadere hükmeden padişahın elindedir. Onun zamanında işleri düzene koyma, kötü gitmesini önleme düşüncesi dünyadan kalkmıştır; devrinde bir temele dayanma sorumluluğu yok olmuştur. (Paşalar) bizim bir şeyin yapılmasını ya da yapılmamasını emretme yetkimiz yoktur, bütün yetki padişahıdır, ne emrederse biz onu yaparız, diye açık söylerler.” Bu söyleyişlerde, halkın isteklerinin dikkate alınmadığı, hatta istekte bulunma yolunun kesildiği, işlerin karıştığı, düzenin bozulduğu, imadan da öte, açık bir dille ifade edilmiştir.

Kat'-i râh-ı Kâ'be-i maksûd ederlerse n'ola

O1 kazâ-hükm ü kader-fermâna vermişler mehâr K sh.49

Münkatî'dür dehrden 'asrında tedbîr-i umûr

Mürtefi'dür çerhden devrinde tekîf-i medâr

Fâş söylerler ki biz ma'zûluz emr ü nehyden

Hâkim oldur andadır fermân anundur ihtiyâr

Şu beyitlerde ise övdüğü kişinin feleklere hükmedecek kadar dirayetli olduğunu söylerken, onun muhaliflerini katleden bir zalim olduğunun ifadesi vardır.

'Arş-temkîn felek-mertebe Kâdir Çelebi

Ki felek tabî'idür her neye fermâneyle K sh.100

Çerh bir tîğ çeküpdür yeni aydan ki müdâm

Kimi gördiyse muhâlif ana kurbân eyler

Fuzûlî bu beytinde de Mustafa Çelebi'nin cehaletini ima etmiştir. Beyitte, "*Mustafa eline kalem almazmış derler; o eline almadığı için kalem diken haline gelmiş.*" denilmiştir.

Eline almaz imiş Mustafa kalem derler

Bu zillet ile besî olmuş idi hâr kalem K sh.103

Fuzûlî, Veys Bey'i överken *senin ihsanının yağmuru memleketin imarını bayıra verir; ab-ı hayatın ölüleri dirilttiği gibi*. demiş ve bayıra vermek deyimini *yokuşa sürmek* deyiminin zıddı olarak *kolaylaştırmak* anlamında kullanmıştır. Ancak, *bayıra vermek* sözüne *salıvermek*, *başboş bırakmak* anlamı da verilebilir. Yani Veys Bey'in, yönetim işlerini başboş bıraktığı anlamı gizlenmiştir. Ayrıca ölüleri diriltten bir suyun varlığı hayal ürünüdür. Veys Bey'in iyiliğini hayal olarak nitelendirmiştir.

Verür ta'mir-i mülki bayıra bârân-ı ihsânun

Nicük kim âb-ı Hızr emvâtı hayy u câvidân eyler K sh.109

Alttaki beyitte Fuzulî, *karanlıklar nasıl ab-ı hayatı Hızır'dan gizlediyse, biz de ayanın serverine öylece karanlıklardan bir perde tutalım* diyor. Ayan, seçkinler, seçilmişler, yöneticiler demektir; şair yöneticilerin başını, övdüğü Veys Bey'i ab-ı hayata benzetmekle beraber onun halktan uzak bir kişi olduğunu da anlatıyor. Ayrıca hicab: perde; utanma, arlanma manalarına gelir. Zulmet: karanlık anlamından dolayı mecazen nursuzluk, ilahî nurdan nasipsizlik, müşriklik, cehalet manaları da kazanmıştır. Böylece *hicâb-ı zulemât* sözüne *karanlıklardan perde* anlamı verildiği gibi, *karanlığın, nursuzluğun, cehaletin utancı* anlamı da verilebilir. Öyleyse Fuzûlî bu beytin içinde hiciv ve istihza gizlemiştir denilebilir.

Dutalım ser-ver-i a'yâna hicâb-ı zulemât

Hızr'da nâb-ı hayâtı nice ihfâ eyler K sh.122

Fuzulî'nin bu beytleri, Bağdat'ın fethinden sonra Kanuni için yazılan bir övgüdür. Bu beyitlerde şair, alaycı bir ifade kullanmış, Kanuni'yi över görünerek hicvetmiştir.

Ne hoştur âşiyândan dem-be-dem şehbâz pervâzı

Şikâr üzre hevâ tutmakta olmak çerh hem-râzı

Urup minkâr açıp çengâl dökmek saydlar kanın

Yetirmek kebk ü dürrâc ü tezerve şeh-perâvâzı

Alandan sonra saydın şâd meyl-i aşiyân etmek

Nice kim feth edip mülk-i Fireng'i ser-ver-i gâzi

Safâvü zevk ile meyl-i nigâr-istan-i Rûm etmiş

Hilâfet tahtını müstakdim-i feyz-i kudüm etmiş Fuzûlî Trb.

Bir hükümdarın zaman zaman, avlanmak üzere şahin uçuşuyla yuvadan çıkması, felekle sırdaş olur gibi göklere yükselmesi, keklik ve sülün gibi kuşların üzerine kanat şakırtıları ile hücum etmesi, pençesini ve gagasını açıp vurarak avlarının kanını dökmesi, avını aldıktan sonra, Frenk ülkesini, Avrupa'yı fethetmiş gazilerin başkanı gibi neşe ve gurur ile yuvasına dönmesi ne kadar hoştur? İşte Sultan Süleyman, Bağdat'a ayak basmanın bereketiyle hilafet tahtını öne çıkarmış olmanın safa ve zevkine ulaşmış ve bu gururla Anadolu güzeller ülkesine dönmüştür.

Bu ifadelerde ve yine padişahlık, yöneticilik, savaş gibi konuları içeren alttaki manzumede görülüyor ki Fuzûlî, Kanunî'nin Bağdat seferini sırf şöhret kazanma amacıyla yaptığı düşüncesindedir. Şöhret kazanma bakımından kendisini Kanunî ile kıyasladıktan sonra kendini ondan daha üstün görüyor.

Fuzûlî'nin kendini bir padişahla kıyasladığı şu manzumede kastedilen padişah, kendi zamanındaki Osmanlı sultanı yani Kanunî olmalıdır. Bu manzumede şairin söylediklerini bugünkü Türkçe ile söylersek Kanunî'yi ya da Osmanlı yönetimini nasıl gördüğünü belirtmiş oluruz.

Pâdşâh-i mülk dînâr u direm rüşvet verip

Feth-i kişver kılmağa eyler müheyyâ leşkeri Kt. sh. 496

Yüz fesâd u fitne tahrîkiyle bir kişver alır

O1 dahi âsâr-ı emn ü istikâmetten berî

Gösteren sâ'atte devrân-ı felek bir inkılâb

Hem özi fânî olur hem leşkeri hem kişveri

Gör ne sultânam men-i dervîş kim feyz-i sûhan

Eylemiş ikbâlimi âsâr-i nusret mazheri

Her sözüm bir pehlevândır kim bulup te'yid-i Hak

Azm kıldukda tutar tadrîc ile bahr ü beri

Handa kim azm etse mersûm u mevâcib istemez

Hansı mülkü tutsa değmez kimseye şûru şeri

Pây-mâl etmez anı âsîb-i devr-i rûzgâr

Eylemez te'sîr ana devrân-i çerh-i çenberî

Kılmasın dünyâda sultanlar bana teklif-i cûd

Besdürür başımda tevfiik-i kanâ'at efseri

Her cihetten fâriğam âlemde hâşâ kim ola

Rızık için ehl-i bekâ ehl-i fenanın çâkeri

1-Bir ülkenin padişahı başka ülkeler fethetmek için, çok para harcayarak, "dinâr ü direm rüşvet verip" ordu hazırlar. 2- Yüzlerce fitne ve fesat, karışıklık çıkararak bir ülke zabteder; o da doğru bir yönetimden, huzur ve emniyetten uzak kalır. 3- Devran döner, zaman değişir hem kendi hem askeri hem ülkesi yok olur. 4- Ey padişah, hele bir bak, derviş olan benim nasıl bir sultan olduğumu gör; güzel söz söylemenin feyzi, benim istikbalimi zafer alametleri ile şereflemiştir. 5- Benim her sözüm Hakk'ın, doğruluğun kuvvetlendirdiği bir pehlivandır; benim bu ordum, yöneldiği ülkeleri, kara ve deniz demeden, yavaş yavaş, suhuletle, iyilik ve adaletle ele geçirir. 6- Nereye gitse vergi ve ücret istemez; hangi ülkeyi zapt etse, kimseye kavgası ve şerri dokunmaz. 7- Zamanın geçmesi, değişmesi ile o yok olmaz; feleğin ve insanların tavırları ona etki etmez. 8-Bu dünyada padişahlar bana cömertlik (yardım, ihsan) teklifinde bulunmasın, benim başımda kanaatin ilahî yardım tacı var, o bana yeter. 9- Ben bu âlemde her yönden fariğim, mutlu ve huzur içindeyim; rızık için beka ehli fena ehlinin asla kulu olmaz.

KAYNAKLAR

Akyüz, Kenan vd. (hzl.) (1958). *Fuzûlî Türkçe Divan*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay.

Güler, Zülfî (2011). "Fuzûlî'nin Divanına Sosyal Psikoloji Açısından Bir Bakış (Ötekileştirilmiş Fuzûlî)". *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4 (7): 85-106.

Karahan, Abdülkadir (1989). *Fuzûlî Muhiti, Hayatı ve Şahsiyeti*. Ankara: K.B. Yay.

Kesik, Beyhan (2004), *Fuzûlî'nin Türkçe Divanı'nda Din ve Toplum Telakkileri*. Malatya: Özserhat Yay.

